

ezen Ekklésia is 123 esztendőig tartott Lelki Éhsége után – MDCCLXXXIV-dik Eszt. Első napján élni kezdett volna. Készítettett a végre, hogy ebbe... minden meg-tartásra méltó Dolgok, a következőknek hasznokra, s tanúságokra szorgalmasan béirattassanak, Mellyeket is hűségesen fel jegyezni el kezdett KERESZTESI JÓSEF A N. Váradi Ref. Ekklésiának ismét fel állása után első L. tanítója 1784-dik Esztendőben. (Történeti leíró és Jegyzőkönyv a Nváradi Ref. Egyháznak. 1557-1792).

RÁDAY KÉZÍRATTÁR K.1.27/1–2. Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma, mellynek I–ső Rész: Ifjúságát, éltének 29–ik esztendejéig, II. Rész: Akadémiai útát, s más Országokon való járását, III–dik Rész: Ettől fogva életének részét foglalja magában. Az eredeti Kéz–Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságában. 1821. és 1822. eszt.

Ioannis Com. De Betlen COMMENTARII De REBUS TRANSILVANICIS Proximis Ab Gabrielis Betlenii Triginta Quatuor Annis Gestis. Editio Nova. Pars Prior. VIENNAE, Tipis Iosephi Nobilis De Kurzböck. MDCCLXXVIII.

Böszörményi István:

A losonci református gimnázium rendszabályai a XVII. század végén

A mohácsi vész után három részre szakadt Magyarországon gyorsan terjedt el a reformáció, előbb a lutheri, később – főleg a kifejezetten magyarlakta területeken – a kálvini (helvét hitvallású, református) irányzat is, amely a hit és a tanítás szerves egységét, a Szentírás közvetlen hozzáférhetőségét hirdette és érvényesítette. Ilyen indítekből született meg az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás, és alakult meg az anyanyelvi oktatást adó elemi iskolák mellett a református gimnáziumok, kollégiumok egész sora: Pápán 1531-ben, Sárospatakon 1549-ben, Debrecenben 1551-ben. Ezek egyre nagyobb hírnévre tettek szert, és ezt napjainkig bírják, ugyanakkor „a történelmi Magyarország területén más helyen is voltak magas színvonalú, hírneves iskoláink: Nagyenyeden, Kolozsváron, Losoncon...”¹

A hagyomány szerint 1590-ben Losonc teljes lakossága református hitre tért, átvette és újjáépítette a mai református templom helyén állott, koragótikus stílusban épült római katolikus templomot, és természetesen iskolát is alapított. Írásos emlékek, elfogadható utalások az egyház, templom és iskola meglétéről, csak a XVII. század elejéről vannak. A református egyház a Bécsi béke és a vallásszabadságot biztosító 1608-as országgyűlés utáni időben már jelen volt, és jelentős földbirtokkal rendelkezett Losoncon. Ennek első bizonyítéka a Borsodi Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve, mely szerint „*Anno 1608 a Losonczy Bírák, Nyeregyártó András és Lukács János mind az egész Váras népével ki-menvén a Szántó Földek köziben hit szerint keresték és tudakozták ki az egyház Földeit...*”² A templomot 1609-ben romjaiból – „*ex ruderiebus iacentibus*” – építettek újjá, az évszám a régi templom egyik oszlopán és a mennyezetgerendára erősített táblán volt olvasható.³

¹ Dr. Tóth Károly ref. püspök: A református iskolák múltja, jelene és jövője in: Magyar Nemzet 1990. V. 21.

² Kézirat

³ *Lossoncz Mező Váras* – kézirat, a losonci ref. egyház és iskola leírása, 1608–1789-es adatokkal. A továbbiakban LMV

A legrégebb, hitelesnek mondható, bár közvetett és hiányos adatok az iskoláról és iskolamesterekről 1638-ból, ill. a későbbi évekből állnak rendelkezésre. Ezeket „Városunk Régi Két Protocollumból ... kiszedegette 1754-ben Lossoncz Városa hites Nótáriusa.” A kézirat első feljegyzése szerint 1638-ban az „Oskola Mester” Ürményi Mátyás volt, és akkor „csináltattak a Templom körüljái Oskola és edgyik Prédicator Komorája, Betse Mátyás Bíróságában”.⁴ A Ráday Levéltárban található idevonatkozó adatok szerint, ekkor épült az iskola – „Eodem Anno occurit extructi Scholae” – és Ürményi a város jegyzője is volt: „...ubi Ao. 1638 occurit Mathias Ürményi Scholae Rector et in fatalibus illis temporibus etiam Oppidanus Protocollista”.⁵

A fennmaradt korabeli dokumentumokat áttanulmányozva, szubjektív meglátásaival ötvözve írta meg 1807-ben Patay János, „A losonczy ref. oskoláról való jegyzések”-et, az iskola 170 évének emlékiratszerű összefoglalását. Az 1804–1807 között Losoncon szolgáló lelképásztor volt az első, aki az eklézsia történetét is papírra vetette.⁶ Az iskoláról egyebek közt írja: „...valamint eleitől fogva még a legkisebb polgári társaságokban is egy fő gondjuk volt a lakosoknak, hogy magok magzatjaikat azon társaság és az egész haza jövő reménységére némely szükséges tudományoknak, és különösen a vallásnak hasznos esméretére oktassák s mások által megtaníttassák, úgy Losoncz városának a lakosai is, már a régi időkben is, kiváltképpen pedig a jólévő reformatio után nem kevésbé szorgalmatosak voltak afelől, hogy magok után olyan maradékok haggyanak, amely a tisztességes tudományoknak gyakorlása, nevezetesen az írás, olvasás és a deák nyelvnek valamely kezdete által, magát a tudatlanabb falusi lakosoktól e részben is megkülönböztesse, és így az iskola eredete egy a város és különösen egy a reformatio kezdetével.”

Az említett „Régi Protocollum” szerint 1676-ban a „Mester Menyői Tolvaj Ferentz”. Őröla azt írja Patay, hogy „Minekutánna t.i. 1676. esz-

⁴ *Extractus p. Memoria... Városunk Régi Két Protocollumból kiszedegette 1754-ben Lossoncz Városa hites Nótáriusa* – kézirat

⁵ Ráday Levéltár, *Collectanes agentiales variae* L. köt. 439–440 in: TtReL I. 23. A továbbiakban Rád. Lev.

⁶ Patay János: *A losonczy ref. oskoláról való jegyzések, Losoncz 1807* (gépirásos átirat) in: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TtReL) *Losonci iskola 1637–1807 I.23* jelzetű dosszié. A továbbiakban Patay – Oskola

tendőben megújított és ismét helyre állított az iskola, első rector volt abban Menyői Tolvaj Ferenc, aki a tanítás módját rendesen meghatározta, mely szerint tanítottak a tisztességes tudományok ő utána is jó darab ideig.”⁷

Menyői Tolvaj tevékenysége Losoncon az iskola magasabb szervezetségét és színvonalát eredményezte. A maga idejében korszerű, már matematikai és természettudományi ismereteket is felkaroló, Comenius pedagógiai elveit követő oktatási elképzelések képviselőjeként, Menyői Tolvaj/Tolvay Ferenc (1649/1650? – 1710/1712?) akkor, és talán éppen azért volt az iskola „Mestere”, tehát igazgatója, amikor a megye alispánja, Ráday Gáspár (meghalt 1711) támogatta városa református iskoláját, külföldi egyetemeket végzett tanárok alkalmazását segítette elő, szoros kapcsolatokat létesített a pápai és sárospataki kálvinista főiskolákkal.⁸ Fia, Ráday Pál (1677–1733) – II. Rákóczi Ferenc „intimus secretáriusa” – is itt, a szülőváros iskolájában végezte tanulmányai alsó tagozatát: „A tudományok sengéjét (értsd: alapjait – B. I.) vettem a Lossonczy oskolában syntaxisig” (a *rudimentista* és a *grammatista* után következő, 3. utóbb *szófüzés*inek nevezett osztály – B. I.) 1683-tól 1686-ig, tehát kilencéves koráig volt losonci kisdíák Ráday Pál.⁹

Visszatérve Menyői Tolvaj Ferenchez, az 1677-ben Lőcsén megjelent „Praecepta Morum” (Erkölcsei szabályok) című Comenius-mű fordítója, mint „Scholae Losoncinae Director”, tehát a losonci iskola igazgatója szerepel. Maradandót azonban nem fordítóként, hanem tankönyvíróként alkotott. Még gyöngyösi rektorként írta meg, és adta ki „Az Arithmetikának, avagy A Számlálásnak öt Speciesinek rövid Magyar Regulákban foglaltatott Mestersége” c. művét, amely 1674 és 1729 között hét kiadásban jelent meg.¹⁰ A változatos életű, 1676–1679 között Losoncon tevékenykedő rektor, aki a kardot is olyan jól forgatta, mint a tollat, aktív részvevője volt Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc

⁷ Patay – Oskola

⁸ Fabiny Tibor: Ráday Pál iskoláztatása in: Ráday Pál emlékkönyv, szerk. Esze Tamás, Bp. 1980 – 262, 264

⁹ Fabiny Tibor: Ráday Pál iskoláztatása in: Ráday Pál emlékkönyv, szerk. Esze Tamás, Bp. 1980 – 262, 264

¹⁰ Belitzky János szerk.: Nógrád megye története I. Salgótarján 1973 – 204.

hadjáratainak. Tapasztalatait versbe szedett tudósításokban meg is örökítette.¹¹

Menyői Tolvaj Ferenc „Életében ritka hármasságot figyelhetünk meg és követhetünk nyomon: pedagógus, megyei közszolgálatot teljesítő nemes és katona s végezetül, mint költő említhető. Életútja és sorsa a XVII. század végi magyar köznemes különleges típusát képviseli. Azét, aki kiemelkedve osztályából felismerte a műveltségszerzés és átadás nemzetteremtő szerepét, aki később, ha kellett könyveit otthagyva, birtokát elhanyagolva fegyverrel állt ki Rákóczi Ferenc mellett. Mindezt tette pedig igen élemedett korában...” – írja Menyői Tolvaj végrendeletét ismertette Praznovszky Mihály¹². Kassai várnagyként, 1710-ben vetette papírra végakarátát, melyben egyebek mellett losonci és környékbeli „jóságocskáiról” is rendelkezett. Vagyona egy részét a Sárospataki Református Kollégiumra, illetve annak megszűnése esetén a losonci református eklézsiára hagyta.¹³

A losonci „Schola” korai történetének, részben Menyői Tolvaj Ferenc tevékenységének is két fontos dokumentuma, egy latin nyelvű kéziratos könyvecskében túlélte a viharos századokat, és Dr. Esze Tamás adományaként 1982 óta a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum Adattárában megtalálható. (lelt. szám 433-82.) Az egyik az iskola törvényeit, működése szabályzatát továbbá a rektor, a gondnok és a szakács kötelességeinek leírását tartalmazza, a másik dokumentum a rektorok és diákok jegyzéke: *Catalogus Rectorum et Studiosorum Scholae Losoncinae*, amelynek első oldalán *Franciscus Tolvaj Menyői*, mint *Rector Scholae Anno 1676 Die 19 Marty* szerepel. Menyői „... mind a rektorok, mind pedig a subscriptus deákok neveit egy különös (külön e célra való - B. I.) könyvecskében kezdte gondosan feljegyezni.”¹⁴ A katalógusban 24 „Rector scholae” (iskolamester, igazgató-tanító) és két „Professor scholae” neve szerepel az 1676-tól 1731-ig terjedő időszakból.

¹¹ „Mint folyt Magyarország dolga in annis proxime elapssis 1703, 1704 és 1705. Azokról írt rövid rythmica historia szakaszai” Palócföld 2003 Rákóczi különszám

¹² Praznovszky Mihály: Menyői Tolvaj Ferenc végrendelete. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XI. 1985 Salgótarján – 263–269

¹³ Praznovszky Mihály: Menyői Tolvaj Ferenc végrendelete. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XI. 1985 Salgótarján – 263–269

¹⁴ Patay – Oskola

A XVII. századi iskola létének és mibenlétének további fontos dokumentuma – *Leges Scholae Losoncinae et officia Rectoris...* – iskola törvényeit, működése szabályzatát, továbbá a rektor, a gondnok és a szakács kötelességeinek leírását tartalmazza:¹⁵ „A losonci iskola törvényei a munkálkodó rektor és tanulóinak kötelességei ugyanebben az iskolában”.

Az első két törvény a kornak megfelelően, a felekezeti iskola szellemiségéből adódóan, az istenfélő élet és a vallásgyakorlás meghatározó szerepét rögzíti, kiindulva Pál apostol egyik leveléből:

„Első törvény

A kegyes vallásosság gyakorlásáról, különösképp az esti könyörgésekről

Jézus Krisztus eme igen hűséges hirdetője és apostola a Tituszhoz írt levele 2. fejezetének 11. versében így szól: Mert megjelent az Isten idvezítő kegyelme minden embernek. A mely arra tanít minket, hogy megtagadván a hitetlenséget és a világi kívánságokat mértékletesen, igazán és szentül éljünk a jelenvaló világon; ezekkel a szavakkal világosan tanítja, hogy az emberi életnek három vetülete van. Mindenekelőtt áhítattal vagy az Istennek kijáró szolgálattal tartozunk, másodsor az igazságszággal, ami kijut a tieidnek. Harmadsor mértékletességgel tartozunk, amely által feddhetetlenként mutatkozhatunk Istennek.

A kegyesség tehát istenfélelem, szeressük úgy, mint minden titok szemmel látó vizsgálóját, és a bűnösök legigazságosabb szabadítóját, és úgy, mint legjóságosabb Atyát, kérjük, mint a javak igen gazdag kiterjesztőjét. Így ennek a közösségnek minden tagjától, polgárjától és volt idősebb tanulójától, hazai és külföldi diákjától egyaránt szigorúan elvárjuk a kegyesség legmagasabb fokú gyakorlatát. Ezeken kívül pedig kérjük az iskolai idősebb diákjaitól, hogy magán jellegű könyörgéseiken kívül, amiket ki-ki szakadatlanul, magában tartozik Istennek előadni, az egyes napokon a gondnok által adott jelre, este 6 órakor buzgón gyűljenek össze az auditoriumban (előadóterem – B. I.) és a dicséret elmondása után a hálaadás megtételével magukat könyörgésekkel Istennek ajánlván fel, kérjék tőle tanulmányaik-fáradozásaik sikeres kimenetelét, e szerint:

¹⁵ fordította Benei Bernadett, 2015, kézirat

A könyörgésben légy heves és az égieteket hittel sűrűsöd.
 Az Isten atyai gondoskodása irányítja eredményeidet
 Hasonlóképpen:
 Most olvass, most imádkozz, most szenvedéllyel munkálkodj,
 Így lesz az óra rövid, és eme munka könnyű.

Második törvény

Az áhítatos vallásgyakorlás a templomban és a temetéseken

Az ember Isten irányába tanúsított áhítatát ki-ki az egyház ünnepi gyülekezeti alkalmain végezze, amilyenek az istennek szentelt összejövetelek; az isteni dicséretetek szertartásai az egyes napokon a templomban szokásos rendben legyenek elvégezve.

Ezeket az Istennek szentelt összejöveteleket mindenki elsősorban szeresse, szívesen vegyen részt rajtuk, látogassa, és ezeken ne szégyellje kinyitni a száját a istendicséretetek ékes magasztalására, folyton erre gondolván: lábát nem valamiféle világi fejedelem színe előtt vetette meg, hanem a mindenható Isten színe előtt, aki az emberek szívét és veséjét gondosan megvizsgálja, és a szent angyalok színe előtt, akik mindig jelen vannak az ő parancsainak teljesítésére. Ezért el a bűnnel és a gonosz kívánságokkal, a tiszta tudattal és őszinte hittel szolgáljon Istennek.

Ugyanis: Az Isten tiszta elme, és azt akarja, hogy romlatlan értelemmel szólítsák meg, és meghagyta, hogy a tiszta kérések tekintélyt bírtokolnak /*Phillip Melanchton: Postilla Melanchtoniana, Dominica II. post Epiphania. A fordító megjegyzése*/

A kegyesség felé fordítván arcukat szelíd és szemérmes szemekkel, nem pedig zavarodottakkal és szemérmetlenekkel ki-ki a saját helyén csendesedjen el, és mások zavarása és bántása nélkül, végezze az isten dolgait.

Hasonlóképp illő módon kell elvégezni a temetési körmeneteket is.”

A **Harmadik törvény** az iskolán kívüli viselkedést írta elő, az intézmények nélküli elhagyását és a városban való csatangolást tiltotta, illetve szankcionálta.

A törvény által megkívánt magaviselet „a diák léthez illő legyen, azaz jámbor, feddhetetlen, kellő mértéket tartó, különösen pedig a városban,

ahol annyi bírálója, amennyi figyelője van az erkölcsöknek és mozgólódásunknak. Arra pedig mindenki serényen ügyeljen, hogy ne kóvályogjon a városban könnyű és haszontalan okokból kifolyólag elhagyván az iskolát, vagy a piacon ne tegye ki magát látványosságként, ne látogassa meg mások magánlakásait, éjjeli órákban főképp ne bolyongjon az iskola falain kívül, ne töltse kint az éjszakákat; így lesz erejük elkerülni a bűnre vezető alkalmat, a mi ítéletünktől érintetlenek maradnak, és fáradozásaik szerencsés kimenetelűek lesznek. Ha pedig zárt kapun jönne be, nyári időben este 9 óra után, téli időben este 8 óra után 9 dénártól fosszák meg”.

A **Negyedik törvény** a kötelességek teljesítése mellett előírta a latin beszéd kötelező használatát: „A mi rendünk iskolájában mindenki szeme előtt állhatatosan lebegjen, hogy Isten tűzi ki a célokat. Ezért mindenki szorgalmasan vegyen részt a mindennapi tanórákon, vizsgákon, az ismétlések felolvasásain. Továbbá a gyakorlatok ilyenek legyenek: stílusgyakorlat, a latin beszéd használata, memóriagyakorlat, folytonosan nagy gondot fordítsanak rájuk. Mindenki serényen óvakodjon a hazai beszédétől úgy az intézményen belül, mint azon kívül”.

Az **Ötödik törvény** szerint „Minden gonoszság (különösen a szándékos) kerülendő és az iskola igazgatójával szembeni erőszakos fellépés is. Továbbá mindenki tiszta, józan és jámbor életet éljen közösségünkben. Kerülendők hiányozzanak tehát a fősvénykedések; úgy az éjszakai, mint a nappali kiabálások, a üvöltözések, a civódások, pereskedések és viták, a heves veszekedések, tombolások, lármázások: ezek szentesítői mindekelőtt a mindenható Isten bosszúálló haragját, a szabályok megsértéséért járó megérdemelt büntetést pedig az iskola rektorától viselik el. És ha az ügy úgy követeli, szégyen- gyalázatra ezek átkerülnek a városi tanács törvényszékéhez. Ugyanez legyen az ítélet azokkal kapcsolatban, akik fellázadtak az iskola rektora ellen, és házárt erőszakos csapattal támadták meg”

A **Hatodik törvény** a mások elleni verbális vagy fizikai erőszak, jogtalanság elkövetését ugyanúgy tiltotta, mint az önbíráskodást, ugyanakkor jogorvoslat tett lehetővé a jogtalanságot elszenvetőnek a rektor részéről:

„Mivel a szeretet és a kölcsönös megbecsülés a béke és az egyetértés köteleke, mindenki fordítson rájuk gondot; ne adjon helyet az ördögnek a vetélkedések táplálásával és melengetésével saját testvére ellen. Ezt tekintetbe véve mindenki maradjon meg ép és igaz voltában. Senki se terjessze ki ítélkező hatalmát más életére, erkölcsire, létére, fáradozásaira; senki se legyen más ármánykodásainak, sértegetéseinek, becsmérleéseinek, gúnyos elnevezéseinek, csúfolódásainak, vagy ami ehhez hasonlatos, illetlen szavainak kitéve; senki se vegye el alattomban más tulajdonát, még ha az haszontalannak, könnyűnek, csekélynek tűnik is.

Ha pedig valakit más megtámad, szigorúan megtiltjuk, hogy az illető önbíráskodás felé vezesse lelkét. Illő és helyénvaló az ügyet a rektor elé vinni, és neki feltárni, hogy a rossz, ami innen származhat, minél előbb megszüntetessék, a közösség pedig együtt maradjon békében és szent egyetértésben.”

Ennek a törvénynek a margójára megjegyeztetett, hogy a delikvensetket a „Pártfogók jelenlétében meg kell róni” és, hogy „A büntetés a bűn mértékének megfelelő legyen!”

A **Hetedik törvény** az iskolába való felvételt, illetve annak elhagyását szabályozta: „Ajánlóleveleket kell kérni. Az év fordulója előtt nem távoznak ebből az iskolából. Bármik, akik ennek a mi iskolánk közösségének polgárai akarnak lenni, (ahogyan az más iskolai intézményekben szokás), tőlük komolyan ajánlólevelet kérünk, megismerve becsületeségüket és tanítójuk iránti engedelmességüket, ahol korábban tanulmányukat végezték, mi nagyon reméljük velük kapcsolatban, hogy megmarad ép és igaz voltak.

Továbbá közösségünk tanulója semmiképpen se merészeljen egy teljes év fordulta előtt innen távozni, (hacsak azok nem egyeznek bele, akiket az iskola ügye terhel) azonban amint egy év elteltével, ha a lelke az innen való távozásra ösztönzi, nyilvánosan történő búcsúzással, tisztességesen kérve, távozhat az iskolából. Ha pedig titokban kísérel meg iskolánkból távozni, megragadják, megvesszőzik, iskolánkból gyalázatosan kivetik.”

A **Nyolcadik törvény** előírta, hogy „Az iskola épületeit ne rongáljuk, és későn ne nyissuk ki. Amennyiben ennek az iskolának az épületei és

kapui zárva vannak, szent dolgoknak számítanak: tehát, ha ennek az iskolának a polgárai közül valaki megkísérli akár az iskola épületeit átlépni, akár a már bezárt kapuin megkísérel erővel behatolni, mint szent dolgokat megsértőt, közösségünkben megvesszőzve vetessék ki (hacsak az iskola igazgatójának vagy polgárainak kegyelmében nem részesül.”

Feltűnő, hogy külön törvénnyel a – **Kilencedikkel** – óvták a kerteket és szőlőhegyeket: „Elrendeljük, hogy a kertek és a szőlővel beültetett domboldalak feldúlását, tönkre téételét mindenki igen nagyon kerülje, hogy így érintetlenül megmaradjon iskolánk jó híre és becsülete még a városiak körében is. Bármik tehát, aki törekszik iskolánk kegyességének és tekintélyének megőrzésére, őrizkedjen az ezekhez hasonlóktól”.

Az utolsó, a **Tizedik törvény**, az első kettőhöz hasonlóan „Az ifjúság lelki növekedését” volt hivatott előmozdítani azzal is, hogy: „Az iskola minden tanulója köteles a gyülekezetben és tisztességes összejöveteleken, úgy esküvők, mint bármiféle más jellegű ünnepélyes összejövetelek alkalmából az énekléseken tevékenyen részt venni. Az ünnepi énekléseket mindenki egyformán végezze (hacsak valami testi gyengeség vagy elkerülhetetlen iskolai hiányzás nem gátolja ebben), mégpedig áhítatosan, tiszteletteljesen, polgárhoz illően. A tanulók előljárójukkal a templom kapujában, sorban álljanak”.

Az egyes törvénycikkek mellett a margón feltüntették a rendelkezéseket megszegőkre vonatkozó szankciókat. Ezek általában 1-től 50 dénárig terjedő pénzbüntetések voltak. A két első, ill. tizedik törvényben foglaltak ellen vétők – könyörgéseket, gyülekezeti alkalmakat, temetéseket mulasztók – büntetésként 1–12 dénárt fizettek. A harmadik törvény „rendelkezéseivel szembemenőket a rektor figyelmeztesse, a csatangolókat meg kell szólítani és megbüntetni étkezés megvonással vagy pénzbeli büntetéssel. Először 25 dénár, másodszor 50 dénár, harmadszor iskolából való elbocsátás a büntetés.” „A kötelező latinnyelvhasználat elmulasztása esetében a törvény azt írta elő, hogy „Mondjon el 16 éneket, vagy fizessen 4 dénárt, akit rajta kapnak, hogy magyarul beszél”.

A törvények konklúzióját is megfogalmazták, de ez a két bekezdés csak „Az iskola jövedelmeiről szóló rendelkezések” után kapott helyet a szövegben.

„Ezen közösség jövedelmének elrendezését ez a határozat tartja figyelemmel.

Ezen közösség kettős jövedelemmel rendelkezik: összegyűjtött és harangozásból származó jövedelem. Az összegyűjtött jövedelem (azaz éneklésekből, temetésekből, támogatásokból és más egyéb módon összegyűjtött) azoké, akik szerzik. Így ha valaki közösségünkhöz akarná számítani magát, a közösség azon gyűjtéséből egyenlő módon részesedjen, amit az ő idején gyűjtöttek. Amit korábban az alumnusok összegyűjtöttek, az csak ezen diákok részesedése.

Az iskola rektora e szerint a szabályszerű felosztás szerint úgy az összegyűjtött bevétel kiosztását, mint a megfosztásokat (pénzbüntetéseket) köteles meghatározni, tudniillik köteles elkülöníteni az idősebb diákok gyűjtését azok pénzbüntetéseitől.

Az összegyűjtött jövedelem maradékát egyenlően az újoncok – novíciusok (ha lennének ilyenek) között kell felosztani. Másfelől a harangozásból származó jövedelem, 10 forint összegű.

Az összegyűjtött jövedelmet búzaaratás idején kell begyűjteni mindenkitől egy vagy több kévénként a kapukban. Ennek a jövedelemnek a felét (tudniillik úgy a 10 forintnak, mint a gabonának) az iskola igazgatójának kell kiosztania szeptember hónapban, mégpedig, ahogyan a nép mondja: Szent Mihály napján, majd április hónapban, Szent György napján. A kiosztás során erre az elővigyázatosságra figyeljen oda: ha valaki az újoncok, novíciusok közül való, az saját részesedését időarányosan vegye magához, tudniillik az egyház szolgálatára legyen a harangozással, ha egyik vagy másik hónap eltelte alatt felvállalja a harangozás fáradságát, ennek a tanulónak járó adag ezen idő által legyen kiszabva, ahogyan a jogosság és az igazságosság megkívánják.

Ha pedig valaki nagyon elfáradva saját feladatában egy ideig hiányozna az iskolából, bármi, ami hiányzása alatt összegyűlik, annak híjával legyen.

A teljes kiosztást vagy akár igen csekély összeg kiosztását senki se merje elvégezni, ha az ilyen jogtalan elosztó a résztvevőkkel együtt meg akarja úszni a büntetést.

Ezen törvényszerű rendelkezések záradéka

Akik megvetvén üdvös figyelmeztetéseinket szemtelen és szemérmetlen arcátlansággal és konokul áthágnák azokat, részünkről nem fog hiányozni a törvény és a tekintély, ami az ilyenek rendetlen makacsságát megzabolazza, és rendbe teszi.

Az ilyenek tehát iskolánkból (minthogy megerősítjük, hogy az tiszteltetre méltó személyek és a kegyességet és krisztusi szeretetet megbecsülő ifjúinak lakhelye, nem pedig latroké, bohóckodóké, és nem szent életű embereké), gyalázat állandó foltjával együtt felróván ezek neveit az eljövendő emlékezet számára, az iskolánkból legyenek kizárva és messzire eltávolítva.”

A következő részben az eddigiektől eltérő grafikai elrendezéssel, három hasábos keretben, 4 illetve 14 pontba foglalva meghatározták a *vasárnapi ill. hétköznapi iskolai gyakorlatok rendjét / ORDO / a Palaestrának* – klasszikus küzdőtérnek – *nevezett losonci iskolában az 1678. évben, január 2-án*

A bal- és jobboldali széles hasábozba írt szövegrész közti keskeny sávba, függőlegesen írták be a Comeniusi jelmondatot: *Omnia sponte fluant absit violentia rebus* azaz *Minden magától folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak*.¹⁶

„A vasárnap gyakorlatai

I. Vasárnap 6 órakor a templom előtt hitoktatásra a nagyobbik jelzéssel kell jelezni, a zsoltárból 2–3 verset elénekelve, az Úr nevét szenvedélyes imával kell hívni és végül szent buzgalommal hitelvekre kell tanítani az ifjúságot.

II. Jeladásra ki-ki társával együtt eredjen a templomba, az istentisztelet színhelyére, miután a templomban a szertartások befejeződtek, az iskola rektora majd mondja el újra a szentbeszédet az iskolában, és így engedje el őket.

¹⁶ Comenius, *Orbis Pictus* c. képes tankönyve 1658-as nürnbergi kiadása címlapján jelent meg

III. Ellenben az első órában, ki-ki jelenjen meg a Múzsák székhelyén (az iskola épületében – B. I.), és a jel megadása után az auditóriumban álljon elő, ahol az előírt dicséret után, az osztály prefektusa (előjárója – B. I.) olvasson fel egy bibliai fejezetet, amelyből ki-ki saját képességének megfelelően jegyezzen meg valami igencsak emlékezetre méltót, olvassa fel, ahogyan azt a rektor kéri.

IV. A jelzés meghallása után az Úr nevének dicséretére ki-ki társával együtt vonuljon a templomba, majd onnan visszatérve, amit megjegyzett, ismétlje el a tanító jelenlétében, végül az ifjúság hittan vizsgán számoljon be, majd így oszoljon.

A hétköznapiak gyakorlatai

I. Hétfőn 5 órakor a gondnok adta jelre a szónoklattanárok olvassák fel a szemelvényeket, és legyenek elbeszélve a követelmények.

II. A hatodik óra a költőké, saját osztályukban készüljenek, és olvassák el az olvasmányokat, végül a rektor hallgassa meg őket költészeti vizsgán. Miután üttött az óra és megadták nekik a jelet a saját tantermükben készüljenek nyelvtanból, a tanítójuk szorgalmasan irányítsa őket, hogyan gyakoroljanak.

III. A hetedik óra megfelelő módon a mondattanból való készülést foglalja magába, saját gyakorlataikat folytassák. Adott jelre még a kezdők is a saját tanuló fülkéjükben legyenek jelen, tanítójuk foglalkozzon velük. Harangszóra ezek a kezdők menjenek a templomba, a templomból távolmaradók felügyelet mellett gyakorlataikat olvassák és vitassák meg, addig, amíg a templomból mások vissza nem térnek.

A IV. – VIII. hiányzik.

IX. Harangszót hallva a kezdők a templomban maradjanak, és könnyörgéseik ideje alatt illő módon viselkedjenek.

X. A templomból a kisebbik jelzésre kilépnek; miután kitűzték az osztályban az olvasmányokat, mindenkitől, akik az írás művészetében kitűnnek, kérjenek levelek vázlatait, utánzását és a megjelenő tanító szigorú ítélete szerint a győztesek, ahogyan minden más verseny során, kitüntetések vegyenek magukhoz. Végül hívják elő a verést érdemlőket, és ha szokás szerint a verés elkerülése végett felmondanak valamit, ami emlékezetre méltó, mentesüljenek a verés alól; ha pedig nem mondanak

fel semmit, mivel lustának bizonyulnak, viseljék el a szigorú verést, s így a dicséret után a Miatyánkkal fejezze be gyakorlatokat.

Tartsd szem előtt: minden nap ezen a hét gyakorlaton haladjanak végig, kivétel szerdai és szombati napokon.

XI. A szerdai nap saját rendjének megfelelően rögzített órákkal kell elrendezni; az ismétléseket mondja fel, a közös gyakorlatokat olvassa el és buzgón vitassa meg, ameddig az idő rövidsége engedi.

XII. Az első órában a nagyobbik jelre szerdán bibliai fejezetet kell elolvasni, végül az előírtaknak megfelelően a nagyobbak latin verseket, a kisebbek ritmusokat szavaljanak, olvassanak, így adódjon alkalom a játékra.

XIII. Szerdán a templomból kilépnek. Az ifjúság örüljön a rövid ideig tartó kateketika beszámolónak, így oszoljanak.

XIV. A szombati nap ugyanúgy legyen szervezve, mint a szerda, annyiban módosítva, hogy az esti templomlátogatás után a katekizmus helyén a gondnok tartson beszédet a szabadon és merészen való beszéd művészetének elsajátítása végett a rektor által mellérendeltekkel együtt. Majd oszoljanak.

NB: („Nota bene”, „jól jegyezd meg” – B. I) Rövidülő éjszakákon, viszont hosszabbodó nappalokon, az órák másképp legyenek elrendezve, maga a nap alapállása lehetőleg maradjon.

Horatius: „Bármi tanácsot is adsz, röviden tedd! Így fogan az meg gyorsan a lelkünkben, s mélyen bele így gyökeredzik” /*Ars poetica* 335–336. Muraközy Gyula fordítása. A fordító megjegyzése/

A diákokra vonatkozó rendszabályok után, nem kevésbé részletesen, pontokba foglalva rögzítették az iskola rektorának – igazgató-tanítójának, továbbá a gondnoknak-gazdának és a szakácsnak a kötelességeit is. Ez a szövegrész az eredeti elrendezéssel, egy-egy oldalra írva következik:

„Ezen losonci iskola rektorának kötelességei

I. Ennek az iskolának kegyes és jámbor rektorától lelkiismeretesen megkívánjuk, hogy nagy szakértelemmel vigyázzon az iskolára; igazga-

tással és hatalommal mindent és minden egyest igazgat, csakúgy, mint ennek az iskolának rendes tanácsa.

A tanításban pedig a lehető legkiválóbb és leggyümölcsözőbb módszert szabja ki alkalmazandónak, amit kísérjen bölcs munkálkodás.

Mi mégis annak az alkalmazandó módszernek leszünk a folytatói, amit a korábban tevékeny (1676-77-78) Menyői Tolvaj Ferenc ennek az iskolának az akkori igen szorgalmas és dicséretre méltó igazgatója adott ki, amit kinyomtatva birtokol az igazgató úr.

Elrendeljük tehát:

1. hogy a nyelvtanítás saját egységei szerint gondosan és gyümölcsözően legyen előadva és felosztva a tanulónak; mivelhogy a bölcsesség és tudomány minden alapja itt tevődik le.

2. hogy az idő bizonyos kis részében erkölcsi előírások csepegenek a tanulóba, és ilyen gyakorlatok folyjanak: ugyanis aki hanyatlik erkölcsben, többet hanyatlik, mint gyarapodik. (Az eredeti latin mondás így szól: Aki gyarapszik tudásban, de erkölcsben hanyatlik, az többet hanyatlik, mint gyarapodik. – A fordító megjegyzése).

3. hogy a szónoklatokat és beszédgyakorlatokat azokra rója ki a rektor, akik rendelkeznek ezzel a képességgel, és azok gyakorolják és üzzék ezeket. Ezáltal rendkívül gazdagon meg lehet szerezni a beszélőkészséget.

4. hogy a bibliai felolvasásokat, katekéziseket, gyakorlatokat folytasanak, úgy ahogy fentebb az említésre méltó rektor ezen gyakorlatok folytatását hagyta.

5. Megköveteljük, hogy egy év leforgása alatt, az iskola igazgatója ünnepélyesen két vizsgát rendeljen el.

Ugyanis: „Meghallgatva hevünk gerjed, dicsérve növekszik a virtus, – hírnév ösztöne nagyra hatóan.” (Ovidius Pontusi levelei, Irmeszi Homonnay Imre fordítása – A fordító megjegyzése).

II. A rektor úrra tartozik, hogy naponta a meghatározott tanórák után a templomban szent dicséreteket előénekelje, és bármit, amit a szertartáson elvégezni szokott, mindazt végezze el. Hasonlóképp a temetési szertartásokon is az éneklésben elől kell, hogy haladjon, a temetések idején szedett szokásos jövedelmet, amit a harangozó kötelessége, hogy begyűjtsön, a szabályzat szerint ossza ki.

III. A tanulók bármilyen módon összegyűjtött jövedelmét a gondnoktól vegye magához, jegyezze fel, tartsa magánál, és bizonyos idő-

pontokon, tudniillik: karácsonykor (az Úr Jézus Krisztus születése napján), Húsvétkor és Pünkösdkor a tanulói közösség jelenlétében adja elő és egyenlő arányban ossza szét.

IV. Az iskola rektora köteles a gondnok által készített feljegyzéseket magához venni, és saját lapjára ismét újonnan rávésni, ahogyan más iskolákban az idősebb diák visel gondot erre.

Azt akarjuk, hogy mindezt az iskola serényen munkálkodó rektora tegye meg az isteni szent fölség dicsőségére és az iskola és az egyház előrelépése érdekében.

Az eddigi mives, nyomtatott kis- vagy nagybetűs szöveg után írott betűs, Kármán András rektor (1705? – 1732) kézírását őrző toldalék zárja a losonci iskola rendjét magába foglaló könyvecskét:

„Az éjszakai csatangolókkal szembeni rendelkezés

Senkinek sem szabadsága, hogy gyakori, nem megfelelő időben, különösen éjszaka történő bolyongásokat tegyen a városban. A studiosusok iskolán kívüli régi szokásai le voltak jegyezve, a szabályzatot módosították, és meghatározták, hogy mikor kell visszatérni a városból az iskolába, belefutva az estébe és a sötétedés idejébe. Az ellenszegülők kilátásba helyezett büntetése az atyák egyházi gyűlésén lett meghatározva. 1736. március 6.”

A losonci református iskola életének részleteiről, a tantárgyakról, a diákság létszámáról, származási helyükről, előmenetelükről közvetlen, pontos adataink ebből az időszakból nincsenek. Csak az iskola szellemiségét jellemezhetjük a hasonló intézmények és a kor ismeretében. A tanítás alapját a keresztyén vallás és erkölcs, a klasszikus görög-római kultúra, irodalom, nyelvtan, filozófia képezte, a nevelés és oktatás egészében a Pál apostol által megfogalmazott alapelvek érvényesültek: „A teljes írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített.”¹⁷

¹⁷ Biblia – Pál apostol II. levele Timóteushoz 3,16,17 – idézi: Dr. Tóth Károly ref. püspök. Magyar Nemzet 1990. V. 21.

Az iskola 1690-ből származó, vasból készült, vésett pecsénnyomóján jelenik meg először a „gimnázium” megnevezés: *SIGILLUM ILL. GYMNAS. REF. LOSSONTZ* azaz A NEVEZETES LOSONCI REFORMÁTUS GIMNÁZIUM PECSÉTJE. A pecsét közepén Pallas Athéné, a tudomány és a művészet istennőjének alakját egy jelmondat övezi: *QVID VERUM ATQVE DECNS CURO* azaz AMI IGAZ ÉS SZÉP AZT ÁPOLOM.

Igaz és szép ügyet ápoltak „a nevezetes gimnázium” fenntartói, a losonci református egyháztanács, a Consistorium tagjai, a jötevők, patrónusok, a város és környéke helvét hitvallást követő nemesurai, a Rádanyak, Darvasok, Szilassyak, Szemerék, Gyürkyek, Repeczkyek, Csomák, Vattayak, és mások, de Losonc mezőváros előljárói is, midőn az iskolára féltő gonddal vigyáztak, azt anyagilag, erkölcsileg támogatták. Ennek köszönhetően élte túl a vérzivataros XVII. századot, az ellenreformációt, a kuruc mozgalmak leverését. Ugyanaz a gondoskodás, majd a békésebb évtizedek biztosították utóbb a gimnázium továbbfejlődését a XVIII. – XIX. században.

A losonci református gimnázium, – 1834-től líceum – a XVII. század közepétől 1870-ig, Nógrád megye egyetlen folyamatosan működő, állandóan fejlődő középfokú tanintézete volt, melynek jelentősége meghaladta Losonc, sőt a megye határait is.

Albert András:

Az erdélyi vallásszabadság kérdése Erdélyben gróf Bethlen Miklós röpiratainak tükrében (1687–1704)

„Az 1568. évi tordai országgyűlés mérföldkő az eltérő hitbeli meggyőződésűek szabad és egyenrangú együttélésének biztosításában.

Az erdélyi fejedelemség példát mutatott toleranciából az akkori Európának, sőt részben a mainak is...” (Benda Kálmán)

Történeti előzmények

A 16. századi Európában elsőként az Erdélyi Fejedelemségben fogalmazták meg az alapvető emberi jogokat a vallás- és lelkiismereti szabadságot valamint az igehirdetés szabadságát. A világon először itt Erdélyben az 1568-ban tartott Tordai országgyűlésen mondták ki, hogy mindenki azt a vallást gyakorolhatja, amely felfogásával megegyezik és a hit Isten adománya, amely a hallásból származik. Isten Igéjének hirdetése által. Benda Kálmán, a 16. századi erdélyi egyháztörténetet kutató történész nagyon objektív megfogalmazásával felhívta a figyelmet arra, hogy nem egy spontán társadalmi, egyházi vagy teológiai kérdésről volt szó csupán az 1568-as tordai országgyűlésen.¹ Az Erdélyi fejedelemségben a négy be-

¹ Benda Kálmán: *Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság*, Erdélyi Múzeum LVI. 1994/3–4. 2. – „A vallási türelem, a négy bevett vallást biztosító rendelkezés mögött minden bizonnyal politikai, társadalmi érdekek állottak. A két nagyhatalom közé ékelt kicsiny fejedelemség nem engedhette meg magának, hogy belső ellentétek utat nyissanak a külső ellenség számára. Ugyanakkor a tordai országgyűlésnek a hitről, mint Isten ajándékáról leírt szép mondata már előlegezi későbbi évszázadok gondolkozását, mely a nemzeti vagy politikai hovatartozástól függetlenül a vallást, és emberi jogként tisztel minden hitbeli meggyőződést. Az 1568. évi tordai országgyűlés mérföldkő az eltérő hitbeli meggyőződésűek szabad és egyenrangú együttélésének biztosításában. Az erdélyi fejedelemség példát mutatott toleranciából az akkori Európának, sőt részben a mainak is.”